

ศึกษาศิลปะไทยตามแนวพุทธศาสตร์

A Study of Thai Art according to the Buddhist Principles

พระสุริยะ ปภัสสรโ

Phra Suriya Pabhassar

วัดนครอินทร์ นนทบุรี

Wat Nakhon In, Nonthaburi

พระกิติคุณ สิริคุโณ

Phra Kitikun Sirikuno

วัดป่าศรีถาวร นครปฐม

Wat Pa Sri Thaworn, Nakhon Pathom

เจียรไท รักคง

Thianthai Rakkong

นันท์มนัส นาคจินวงษ์

Nanmanas Nakjinwong

พรทิพย์ พุทธิกิตติวงศ์

Pornthip Pruetkittiwong

นักวิชาการอิสระ ด้านวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

Independent Scholar in Buddhism and Philosophy

E-mail: pornpruet@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 11 กรกฎาคม 2563

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 30 กรกฎาคม 2563

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 กรกฎาคม 2563

บทคัดย่อ

ศิลปะเป็นเรื่องความงาม สามารถสร้างความตื่นตาตื่นใจจนเกิดอาการตะลึงงัน สะกดใจให้เกิดความลุ่มหลง อยากชิดใกล้ ใคร่ครอบครอง อีกประการหนึ่ง ศิลปะสามารถเป็นสื่อให้เข้าถึงความดีและความจริงได้ คือบันดาลใจให้เกิดศรัทธาในสิ่งดีงาม น้อมใจให้เกิดความสงบ เกิดกำลังใจใฝ่ฝันอย่างมั่นคงในอุดมคติ อีกทั้งสามารถเปิดเผยความจริงของชีวิตให้ประจักษ์ รู้เท่าทันมายาจนลวงได้ ศิลปะชั้นครูสามารถยกจิตสู่สภาวะเหนือโลกเหนือสามัญคือสภาวะที่จิตได้สัมผัสกับความจริงขั้นสูงสุดหรือปรมาตม์ ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติและจักรวาล สภาวะที่อัตตาตัวตนได้เลือนหายไป ไม่มีเส้นแบ่งระหว่างฉันกับโลก อยู่เหนือสมมติบัญญัติ

คำสำคัญ : ศิลปะไทย, พุทธศาสตร์, ความงาม

ABSTRACT

Art is a matter of beauty which can amaze people to be astonished, spellbound, enchantment and approaching for possession. Moreover, Art transmits of good and truth that inspired to admire in the good things and accessing peaceful in the mind. Furthermore, arts might encourage people to constant in their ideal of life, reaching the truth of life and see through all illusions (Maya) which would not attend. The supreme arts might lift people mind beyond a normal perspective or achieving the absolute reality, being a part of the universe, non-self or selflessness. There is no border between the world inside and outside living and being beyond the illusion world.

Keywords: Thai Arts, Buddhism, beauty

1. บทนำ

มนุษย์เกี่ยวข้องกับศิลปะซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นในสังคมมนุษย์ทั้งในด้านผู้ชื่นชมศิลปะและจิตรกรผู้สร้างสรรค์ผลงาน เมื่อศิลปะมีความจำเป็นเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ดังนั้น คำถามเกี่ยวกับศิลปะจึงเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะเป็นผู้หาคำตอบ เพื่อแสดงทัศนะต่อคำถามที่เกี่ยวกับศิลปะในประเด็นต่างๆ พระพุทธศาสนาก็มีอิทธิพลต่อศิลปะและวัฒนธรรมในสังคมไทย การสืบทอดประสบการณ์ทางศิลปะก่อให้เกิดทัศนะทางคุณค่าหรือสุนทรียะ ศิลปะในสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ศิลปะในพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นถึงเรื่องความงามเป็นการเฉพาะ แต่มีบางแง่มุมที่สัมพันธ์อยู่กับความจริง (reality) และความดี (goodness) พระพุทธศาสนากล่าวถึงธรรมะเป็นเรื่องหลัก ซึ่งก็คือความจริงที่เป็นจริงและกฎเกณฑ์ธรรมชาติ (nature law) กล่าวคือ ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย การอิงอาศัยเกี่ยวเนื่องเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันในธรรมชาติที่เป็นปรากฏการณ์ อาการต่างๆ นั้นมีความเป็นปกติธรรมดาของมันเอง และมีความงามอยู่ในตัวเองแล้ว เป็นความงามทางภววิสัย เป็นสุนทรียภาพใน ลักษณะหนึ่ง (มโน พิสุทธิรัตนานนท์, สุนทรียวิจักษณ์ในจิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2547), หน้า 101)

จิตรกรรมเป็นศิลปะที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของจิตรกรผู้สร้างสรรค์จินตนาการและแรงบันดาลใจ พร้อมทั้งรวบรวมความรู้สาขาอื่น ๆ มาใช้แล้วถ่ายทอดความคิดความรู้สึกรวมออกมาเป็นภาพเขียน (กรมศิลปากร, การดูแลรักษาศิลปโบราณวัตถุ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 143) บอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีในยุคหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นจิตรกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีแบบแผนสืบทอดกันมาเป็นประเพณีอันยาวนาน (สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมแบบประเพณีและแบบสากล, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า 161) เกิดจากความพากเพียรและพลังศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ของจิตรกรเอง เพื่อชักชวนให้ผู้ชมที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว เห็นภาพเขียนแสดงเรื่องตามที่ได้รับฟังมา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะติดหูติดตาและติดอยู่ในใจ ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้น

2. ศิลปะไทยตามแนวพุทธศาสตร์

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงศิลปะในสาहितตกชาดก (อำมาตย์โพธิสัตว์เข้าไปเฝ้าพระราชาราบ ทูลลาไปเรียนศิลปะ) ว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้โดยแท้ ขอ พระองค์ทรงทอดพระเนตรหมู่บ้านในทิศทั้ง 4 ที่คนง่อยได้แล้วเพราะการตีตมุลแพะ” (ขุ.ชา. (ไทย) 27/107/636) และในพาทิชาดก (พระโพธิสัตว์กราบทูลคุณค่าแห่งศิลปะที่ควรศึกษา) ว่า “บุคคลควรศึกษา ศิลปะทั้งหลายที่ควรศึกษา คนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะเหล่านั้นยังมีอยู่ เพราะหญิงสาวบ้านนอกก็ยังทำ พระราชาให้พอพระทัยด้วยความเอียงอายของเธอ” (ขุ.ชา. (ไทย) 27/107/636) และในมงคลสูตรข้อที่ 8 พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีศิลปะนี้เป็นมงคลอันสูงสุด” (ขุ.สุ. (ไทย) 25/264/784)

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุ ทั้งหลาย “... เปรียบเหมือนเมื่อมีน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียวหรือแดงอ่อน ช่างย้อมหรือจิตรกรพึงเขียน รูปภาพสตรีหรือรูปภาพบุรุษ ให้ได้สัดส่วนครบถ้วนลงบนแผ่นกระดานที่ขัดดีแล้ว ฝาผนังหรือแผ่นผ้า...” (ส.นิ. (ไทย) 16/64/124) ในชั้นธวารวรรค พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้ภาพจิตรกรรมที่เขา เขียนไว้นั้น จิตรกรก็คิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั้นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น” (ส.ข. (ไทย) 17/100/191) ส่วนในขุททกนิกาย เถรีคาถา พระสุภาวีกัมพวนิกาเถรีได้กล่าวว่า “... เหมือนบุคคลได้เห็น ภาพจิตรกรรมที่จิตรกรระบายด้วยหรรดลทำไว้ที่ฝาผนังในจิตรกรรมนั้น” (ขุ.เถรี. (ไทย) 26/395/620)

ศิลปะที่แท้ย่อมเป็นสากล สามารถสื่อตรงถึงใจของคนทุกยุคทุกสมัยและทุกวัฒนธรรมได้ บาทหลวง โทมัส เมอร์ตัน เมื่อได้มาถึง “คัลวิหาร” หรือวิหารหินที่เมืองโปลอนารูระ ประเทศศรีลังกา ท่านถึงกับตะลึง ราวถูกตรึงใจให้แน่นิ่ง เพราะเบื้องหน้าของท่านคือพระพุทธรูปที่สลักจากหินผาสีองค์ในปางต่างๆ โดยเฉพาะ ปางรำพึงซึ่งสูงเจ็ดเมตร พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นประสานที่พระอุระ และมีรอยยิ้มน้อย ๆ บนพระพักตร์ที่อัมเอบ สงบนิ่ง

บาทหลวงเมอร์ตันพูดถึงพระพักตร์เหล่านั้นว่า “เต็มเปี่ยมไปด้วยทุกอย่างที่จะเป็นไปได้ไม่สงสัยสิ่งใด หยั่งรู้ทุกสิ่งสรรพ ไม่ปฏิเสธผลสักใสอะไรเลย” ทันทีที่ได้เห็นท่านก็รู้สึกถึงความกระจ่างแจ้งภายในใจ ไม่มีความ ฉงนสงสัยหลงเหลือ “ปัญหาทั้งหลายได้รับการเฉลย ทุกอย่างแจ่มชัด ...ทุกอย่างคือความว่าง และทุกอย่างคือ การณธรรม ผมไม่รู้ว่าในชีวิตนี้เคยประสบสัมผัสความงดงามและความลุ่มลึกทางจิตวิญญาณที่ผสานกันอย่าง ลงตัวแนบแน่นในนฤตมิตกรรมอันบรรเจิดเพียงขึ้นเดียวหรือไม่”

ศิลปะที่สุดยอดนั้นคือความงดงามที่กล่อมเกลาจิตให้สงบ นิ่ง และเย็น เข้าถึงภาวะที่โปร่งเบา และ สัมผัสกับมิติอันลึกซึ้งภายใน รองลงมาคือศิลปะที่ถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมคุณธรรมความดี เช่น ชาดกหรือนิทานตามจิตรกรรมฝาผนัง แต่คุณค่าของศิลปะมิได้มีเพียงเท่านั้น หากยังสามารถนำพาให้ผู้คน ซาบซึ้งถึงสัจธรรมของชีวิตด้วย

สัจธรรมหรือความจริงนั้นมีสองระดับ คือ ความจริงแบบสมมติ (สมมติสัจจะ) กับความจริงแบบปรมาตม์ (ปรมาตม์สัจจะ) นาย ก. เป็นรัฐมนตรี นาย ข. เป็นชาวนา นี่เป็นความจริงแบบสมมติ แต่เมื่อพูดถึงความจริงระดับปรมาตม์แล้ว ทั้งสองคนไม่ได้ต่างกันเลย เพราะต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย และเป็นการก่อรูปจากชั้นห้าเช่นเดียวกัน หน้าที่อย่างหนึ่งของศิลปะคือการเปิดใจให้คนเห็นความจริงชั้นปรมาตม์ ไม่หลงติดอยู่กับสมมติ

ศิลปะของชาวจีนเป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้ ใครที่ร่วมพิธีชงชาจะถูกย้าเตือนให้ตระหนักความจริงข้อนี้ เพราะไม่ว่าจะมีอำนาจสูงส่งเพียงใด เมื่อเข้าสู่พิธีชงชาก็มีสถานภาพเสมอกันหมด แม้บางคนจะขัดขืนปฏิเสธ แต่ก็ต้องถูกพิธีนี้บังคับให้จำต้องยอมรับจนได้ เพราะทางเข้าเรือนชงชานั้นต่ำมาก จนแม้แต่จักรพรรดิหรือโชกุนก็ต้องก้มหัวเข้าไปเช่นเดียวกับสามัญชน

ความจริงยังสามารถแบ่งออกเป็น ความจริงแบบเฉพาะ และความจริงที่เป็นสากล งานศิลปะหลายชิ้นมีชื่อเสียง เป็นที่ยกย่องเพราะเปิดเผยสภาวะทางจิตของคนร่วมสมัย เช่น ความทุกข์ ความเหงา ความโดดเดี่ยว อย่างมีพลัง ชนิดที่สัมผัสได้ด้วยใจ ทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนไหวหรือรู้สึกเหงาและหนาวเหน็บไปถึงหัวใจ

แต่มีงานศิลปะอีกหลายชิ้นที่ถ่ายทอดความจริงที่เป็นสากล เป็นอภิปรัชญา เช่น ความไม่เที่ยง ความพลัดพราก ที่มนุษย์ทุกคนต้องประสบ หรือพลังแห่งความกรุณาปราณีที่โอบอุ้มมนุษยชาติเอาไว้ บ้างก็เปิดใจให้เราเห็นอานุภาพแห่งธรรมะหรือสิ่งสูงสุด ที่ทำให้เรามีความหวังแม้ในยามมืดมิดที่สุดของชีวิต

งานศิลปะชั้นครู เมื่อเปิดเผยความจริงให้เราสัมผัส ไม่ว่าจะความจริงเฉพาะหรือความจริงอันสากล มักก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในอันที่จะทำสิ่งดีงาม งานบางชิ้นถ่ายทอดศอกนาฏกรรมของเพื่อนมนุษย์ได้อย่างสะท้อนใจ จนเราไม่อาจอยู่นิ่งเฉยได้ เพราะรู้สึกถึงแรงผลักดันจากมโนธรรมภายในให้อยากทำบางอย่างเพื่อช่วยเหลือเขา

ดังนั้นนอกจากความงามและความจริงแล้ว ศิลปะยังสามารถเป็นสื่อกระตุ้นให้เกิดความดีขึ้นได้ ความงาม ความจริง และความดีจึงมิใช่สิ่งที่ยากจากกัน กล่าวได้ว่าหน้าที่สูงสุดของศิลปะก็คือ ประสานความงาม ความดี และความจริงให้เป็นหนึ่งเดียวกันนั่นเอง

ความดีสูงสุดนั้นเรียกอีกอย่างว่าอุตมคติ พุทธศิลป์ชั้นเลิศนั้นสามารถถ่ายทอดอุตมคติลงไปในใจของผู้คนเพื่อยึดถือเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต สำหรับพุทธศาสนาชีวิตที่สูงส่งคือชีวิตที่อุปถัมภ์ด้วยปัญญาและกรุณา ปัญญาคือความรู้ความเข้าใจความจริงของชีวิตจะเป็นอิสระจากความผันผวนปรวนแปรของโลกได้ ส่วนกรุณาคือความรักความปรารถนาดีต่อสรรพชีวิต โดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง และไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตน อุตมคติดังกล่าวมักถ่ายทอดผ่านพระพุทธรูปซึ่งเป็นตัวแทนของบุคคลที่พัฒนาตนจนถึงอุตมภาวะอย่างเต็มศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์

วิหารอานันทะในเมืองพุกาม ประเทศพม่า เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปเก่าแก่ที่มีอายุนานนับพันปี หนึ่งในสององค์นั้นนักท่องเที่ยวชาวไทยเรียกว่า “พระยิ้ม-บึ้ง” เนื่องจากหากมองไกลจะเห็นพระพักตร์ยิ้มยิ้ม แต่ถ้าเดินเข้าไปใกล้ๆ จะพบว่ารอยยิ้มแปรเปลี่ยนไป ตามสายตาของคนส่วนใหญ่ ภาพที่เห็นคือพระพักตร์ที่ “บึ้ง”

แท้จริงหากมองอย่างพินิจ พระพักตร์ที่มองจากมุมไกลนั้น หามีอาการบึ้งไม่ หากเป็นพระพักตร์ที่สงบต่างหาก จะถูกต้องกว่าหากเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระยิ้ม-สงบ” เหตุใดพระพุทธรูปองค์เดียวจึงมีสองลักษณะเมื่อมองจากต่างมุม คำตอบน่าจะเป็นเพราะช่างโบราณนั้นประสงค์ที่จะแสดงพุทธคุณสองประการอันเป็นอุดมคติของมนุษย์ ได้แก่ พระกรุณาคุณ และพระปัญญาคุณ

พระกรุณาคุณนั้นแสดงออกด้วยพระพักตร์ที่ยิ้มยิ้ม เปี่ยมด้วยความรักต่อสรรพชีวิต ใครที่รอนแรมจากที่ไกลเมื่อได้เห็นย่อมรู้สึกอบอุ่นใจ ใครที่มีความทุกข์ใจ ย่อมมีความหวังว่าจะได้รับการปกป้องรักษาจากพระองค์

ส่วนพระปัญญาคุณนั้นแสดงออกด้วยพระพักตร์ที่สงบนิ่งเมื่อมองจากมุมไกล เป็นอาการของผู้รู้แจ้งความเป็นไปของโลก จึงไม่หวั่นไหวในสุขหรือทุกข์ โลกธรรมไม่ว่าบวกหรือลบจึงไม่สามารถทำอะไรพระองค์ได้

ผู้ใดที่พินิจพระพุทธรูปพระองค์นี้ด้วยใจที่ใคร่ครวญ ย่อมตระหนักซัดว่า สิ่งที่ยึดถือเป็นอุดมคติของชีวิตนี้ก็คือการบ่มเพาะปัญญาและกรุณาให้เจริญมั่นคงในใจ เพราะเราจะพ้นทุกข์ได้ก็ต่อเมื่อมีปัญญารู้แจ้งความจริงของชีวิตว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงไม่ยึดติดในโลกหรือสังขารทั้งปวง และเมื่อพ้นทุกข์ ละวางตัวตน ไร้ซึ่งความเห็นแก่ตัวทั้งปวง จึงมีจิตกรุณาต่อสรรพสัตว์ไม่มีที่สุดประมาณ ปรรณนาช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

อย่างไรก็ตาม ศิลปะมิได้น้อมนำจิตใจให้เข้าถึงความดีและความจริงโดยผ่านการเสพเท่านั้น การสร้างสรรค์ศิลปะก็เป็นอีกหนทางหนึ่งที่น่าพาผู้คนบรรลุถึงความดีและความจริงได้ มองในมุมมองของพุทธศาสนาสถาปัตยกรรมศิลปะสมควรเป็นไปเพื่อประกาศตัวตน หรือเพื่อแสวงหาลาภสักการะ หรือชื่อเสียงเกียรติยศ หากควรมุ่งประโยชน์ส่วนรวม หรือเพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระศาสนา ดังนั้นช่างที่สรรค์สร้างพุทธศิลป์ในอดีตจึงอุทิศตนให้กับงานของตนอย่างเต็มที่ โดยไม่คิดจะจารึกชื่อไว้ในนฤมิตกรรมเหล่านั้นเพื่อให้โลกหรือคนรุ่นหลังรู้จักเลย

นอกจากการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมแล้ว การสร้างสรรค์ศิลปะยังเป็นวิถีแห่งการฝึกฝนพัฒนาตนด้วย ช่างสมัยก่อนไม่เพียงถือศีล บำเพ็ญพรต และเจริญสมาธิก่อนสร้างสรรค์ผลงานที่เป็นพุทธศิลป์เท่านั้น หากยังอาศัยงานศิลปะนั้นเป็นเครื่องฝึกจิตไปด้วย เช่น น้อมใจให้มีสมาธิ หรือฝึกจิตให้เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ ในพุทธศาสนาแบบเซน นักปฏิบัติบางคนวาดต้นไม้ นานนับสิบปี เพื่อเป็นหนึ่งเดียวกับต้นไม้ และในที่สุดก็ไม่มีแม้กระทั่งความสำนึกว่าตนเป็นหนึ่งเดียวกับต้นไม้ ถึงตรงนี้ผลงานจะเป็นอย่างไรไม่สำคัญเท่ากับสภาวะหรือภูมิจิตของผู้วาด มองในแง่นี้การทำงานศิลปะจึงมิใช่อะไรอื่น หากคือ การปฏิบัติธรรมนั่นเอง

3. บทสรุป

ชีวิตนั้นมีหลายมิติ เราแต่ละคนมีสัมพันธ์ภาพที่หลากหลาย ในฐานะปัจเจกบุคคล เราต้องสัมพันธ์กับสิ่งรอบตัว อาทิ ผู้คน สังคม และธรรมชาติ ขณะเดียวกันเราก็ต้องไม่ละเลยชีวิตด้านในจนแปลกแยกกับตัวเอง จะทำเช่นนั้นได้ เราต้องสัมพันธ์กับสิ่งสูงสุดด้วย สำหรับชาวพุทธ สิ่งสูงสุดดังกล่าวได้แก่เป็นปรมัตถสัจจะ และนิพพาน

หากสัมพันธ์ภาพกับผู้คน สังคม และธรรมชาติ เป็นสัมพันธ์ภาพแนวนอน สัมพันธ์ภาพแนวตั้ง เบื้องล่างคือสัมพันธ์ภาพกับชีวิตด้านใน เบื้องบนคือสัมพันธ์ภาพกับสิ่งสูงสุด

ในฐานะที่เป็นสะพานพาเราให้เข้าถึงความงาม ความจริง และความดี ศิลปะคือสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้เรามีสัมพันธ์ภาพกับสรรพสิ่งอย่างรอบด้าน ทำให้เราเห็นคุณค่าของธรรมชาติ เห็นมนุษย์ทุกคนเป็นพี่น้องกัน หยั่งลึกถึงจิตวิญญาณของตนและเข้าถึงสิ่งสูงสุดได้

ศาสนามีความหมายกับชีวิตอย่างไร ศิลปะก็มีความหมายอย่างนั้นกับเรา ชีวิตที่ติงามกับศิลปะจึงไม่อาจแยกจากกันได้ ศิลปะช่วยให้ความเป็นมนุษย์ของเราสมบูรณ์และงดงามได้

ศิลปะแห่งการใช้สติในทุกกรณี เป็นวิธีการดำเนินชีวิตอย่างมีศิลปะและงดงาม 9 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่ขั้นพื้นฐานสำหรับสามัญชนทั่วไป ได้แก่ การละเว้นจากอบายมุข การประกอบอาชีพที่สุจริต จนถึงธรรมะขั้นสูงสุดคือความไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะมีสติเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมต่างๆ ของชีวิตให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง เหมาะสมและงดงาม อันเป็นผลสะท้อนออกมาจากจิตใจที่งดงามด้วยธรรมะอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2539). การดูแลรักษาศิลปโบราณวัตถุ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.

โกสุม สายใจ. (2560). พุทธศิลป์กับการจัดการความรู้ Buddhism Art and Knowledge Management.

มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (2547). สุนทรียวิจักษณ์ในจิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมแบบประเพณีและแบบสากล. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (2557). ศิลปะ สุนทรียภาพ กับความเป็นมนุษย์. จาก

<http://www.thaihealth.or.th>.

หรือแสดงเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ หรือในสัตว์ทดลองประกอบด้วยทุกครั้ง

4. ผู้นิพนธ์บทความต้องยินยอมโอนลิขสิทธิ์ให้แก่วารสารปารมิตาก่อนการตีพิมพ์ และไม่นำผลงานไปเผยแพร่หรือตีพิมพ์กับแหล่งอื่น ๆ หลังจากที่ได้รับ การตีพิมพ์กับวารสารปารมิตาแล้ว

5. ชื่อผู้นิพนธ์ที่ปรากฏในบทความต้องเป็นผู้ที่มีส่วนในบทความนั้นๆ จริง

บทบาทหน้าที่ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความ

1. ผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความต้องไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้นิพนธ์บทความ การพิจารณาคุณภาพของบทความต้องคำนึงถึงคุณภาพของบทความเป็นหลัก และพิจารณาบนหลักการและเหตุผลทางวิชาการโดยปราศจากอคติหรือความขัดแย้งส่วนตัว

2. ผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความต้องตระหนักว่าตนเองเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญ มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาของบทความที่รับประเมินอย่างแท้จริง

3. ผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความต้องไม่แสวงหาประโยชน์จากบทความที่ตนเองได้ทำการประเมิน

4. หากผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความได้ตรวจสอบแล้วพบว่าบทความที่รับประเมิน เป็นบทความที่คัดลอกผลงานชิ้นอื่น ๆ ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความต้องแจ้งให้บรรณาธิการทราบทันที พร้อมแสดงหลักฐานประกอบที่ชัดเจน

5. ผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินบทความต้องรักษาระยะเวลาประเมินตามกรอบเวลาประเมินที่วารสารปารมิตากำหนด รวมถึงไม่เปิดเผยข้อมูลของบทความให้ผู้อื่นได้รับรู้